

ТАМАРА БУТОВИЧ

ОБ'ЄДНАВ

У яругах снігу
шуми молоді.
Радісне похмілля
з однієї води.

Трактором лобатим,
зворушили край.
Натовп сірих хаток
у „Спартак“ з'єднав.

В старовинній бронзі
цих дрімучих лиць
сяє чистий промінь
золотих пшениць

Кострубаті жмені
гладять свіжу сталь,—
Мамонти крицеві
стримано стоять.

Ген над полем тихий
ранок весняний.
Підростає жито
мов іде з води.

По землі іду я
як земля багат.
Поле колом — наше.
кашка в полі — я.

ТАМАРА БУТОВИЧ

ПЕРША

Терпіти далі — я не міг, прямо з цеху я пішов до шахт: Я мусів побачити її і з'ясувати все.

Мене знесло в різьблене мов крижане підземелля (соляної шахти).

Розпитуваги ,говорить про неї не хотів, наче боявсь почути що недобре. Я зустрічав людей і обминав їх. Я шукав — вона тут, і я знайду її, почую її голос і з другої шахти, пізнаю його й серед тисячі.

Але соляні діамантові коридори розходились промінням од великої залі з озером.— Куди іти? — Я мусів запитати. І затинаючись я запитав. Робітник, що повертався із вибухів з оберемком шнурів, байдуже ткнув в проміння ліворуч, смикнув спецодяг і подерся на гору діамантів.— Кінчалася перерва й я прискорив крок. Я побачив її в глибині коридору (і мусів передихнути з хвилювання).

Вона стояла спочиваючи коло стіни, кругла крапля скотилась по високому чолі. Вона блиснула на мене своїми рівними зубами і одвернулась до роботи.— Неуважна!

А я стояв і милувався, як легко одколювала вона брилу соли, скочувала цей велетенський самоцвіт убік і знов кидалась на глуху блискучу стіну підземелля— різала.— Срібний водограй соляного порошу оббив усе її могуче тіло. Ця витримка! Ця чіткість рухів. Увесь час без зміни, проста, уперта і невтомна. Вона несла вже місяці змагання із гонористими американками. Тепер я знав це.

Коли б і шахта затремтіла з вибуху і всі розбіглись,— вона не спиниться не кине і на момент роботи. Це вона окраса нашого цеху.

Перша в Союзі врубав машина, що ріже вугіль і кам'яну сіль.

МИК. МІНЬКО

ВИСЕЛОК У ПИЛУ

(ПРОДОВЖЕННЯ)

Уночі Мартиніві було дуже холодно. Він ніяк не міг прокинутися. Кімната, де жив Брудний, топилася рідко. Одна стіна, що нагрівалася од груби в сумежній кімнаті, в якій жив якийсь робітник, давала дуже мало тепла. Крізь сон він ледве спромігся вкutatись у рядно з головою. Раптом він застогнав, прокинувся і помітив, що в нього тремтять щелепи. Долонею він доторкнувся до щоки й лоба. Тіло було тепліше за руку, аж гаряче. Спина од сокири боліла.

— Простудився,— подумав він — отак необережно, дуже необережно. Він хотів сказати про те, про що думав, але говорити було важко, бо тепер тремтіло все тіло.— Інтересно, яка температура... Тридцять вісім. Тридцять вісім і п'ять... тридцять дев'ять. А може вище?

З величезними труднощами він підвівся і похитуючись приніс пальто. Під пальтом ніби тепліше, затишніше. Похукавши на руку, він знову притулив її до лоба і грудей. Знову вона холодніша. Він згадав Таню, згадав про невиконану роботу.

Пляшка молока стояла на табуретці, коло цеберки з водою. Він згадав, що води не приносив. Чому у цеберці повно? Коли б молоко було кисле, він випив би не одну, а дві, може й три пляшки. Кисле молоко прємна і разом дуже корисна річ. Треба тільки вміючи його споживати. Його можна пити просто з глечика, заїдати чорним житнім хлібом, або краще пшеничним простого помолу. Цей хліб, як і молоко, притрусити сіллю.

Йому захтілося кислого молока.

Ніч тяглася довго, неспокійна, задущлива, важка.

Над ранок він заснув.

Приснились всі товариші. Феня лаялась, а якась баба гепала жменями об стіл. Стіл одсунувся, на нім виростав огидний слимак. Робилося страшно, бо слимак ріс, займав усю кімнату, а тікати не можна. Кожного разу, коли він лежав хворий, снівся цей проклятий слимак або дерево, що виростало з якоїсь дрібної травини.

Хтось горлав, як навіжений.

Він прокинувся і глянув на вікно. Небо хмарне. У двері хтось стукав.— Мабуть хтось із посади,— подумав він і притулив руку до скроні. Під шкурою тіпалася тепла, ніби напухла жилка.

Однак встати тепер було важко, бо як тільки він підводив голову, в потилицю кололо й давило так, наче мозок падав униз.

Роздягнений, хапаючись то за вікно, то за стілець, він дійшов до дверей. Тихо, дивуючись своєму голосові, він спитав, хто там.

— Я.

Двері не зачинені. Чудно. Озивалася Настя. Мозок швидко почав працювати: чого це Настя прийшла так пізно? Вже хутко обід. Чудно. Вона приходила здебільшого вранці, ставила пляшку теплого молока і йшла собі додому, ця чудна Настя. Надзвичайно весело! Не odkриваючи дверей, він сказав, що роздягнений, але двері не зачинені — хай Настя хвилинку постоїть, поки він ляже та вкутається.

І знову голос його, здавалося, був чужий. Чи ясно він висловлюється? Чи зрозуміла вона його? Щось заморочився він. Можна ж було пояснити якось простіше. І він хотів сказати все спочатку.

— Ну, ну вже, — почувся Настін голос.

Мартин посміхнувся. Часто, почувши голос її, або побачивши чисті очі, що вічно вабили й викликали ніжність, — йому хотілось посміхатися. Він ліг, накрився і гукнув, що вона може йти.

Настя увійшла, трохи несмілива, як і завжди у нього, в білій чистій хустині, сама чиста, молода.

Так і здавалося, що, йдучи сюди, вона холодною водою вимила лице, руки; брови вогкі, а лице рожеве.

Розчарована, вона спинилася, трохи підвівши брови.

— Чого лежите? — спитала вона в нього.

— Чого так пізно? — спитав Мартин.

Безглузде запитання. Вона може подумати хто зна що.

І знову він глянув на дуже чисту, ще з складочками, хустку дівчини. Така ж, навіть із цим заломом на складці була хусточка і вчора, і позавчора і щодня. Невже вона щодня мие її?

— Пізно? — тихо промовила вона і глянула так, наче хотіла впевнитися, що він таки хворий, і вона не помилилась.

Мартин помітив цей збентежений погляд.

— Чого ж ви ото такі?

— Який?

— Це не пізно, це ранок.

Мартин повернув голову до вікна. Настя бачила, що очі йому побільшали, що він зблід, трохи пожовк і знесилів.

Вона зрозуміла — хворий.

— Справді ранок. Я захворів... мабуть, застудився.

Настя поставила пляшку на стіл близько коло нього.

— Як же ви самі? Ще й те, молоко ціле.

Мартин пожартував. Йому схотілося пожартувати. Схотілося аж зареготати, але губи наче захололи, наче з них допіру знято гіпсову формочку.

— А з ким же я буду?

Він уявив собі своє обличчя. Певне, так посміхаються всі хворі. Саме такі в їх губи, коли вони намагаються посміхнутися.

Раптом він помітив щось нове в Настіному обличчі. Враз воно зробилося серйозним, розумним, гострим. Вона, як лікар, міркувала перед тим, як сказати діагнозу.

Чорні, дуже чорні брови підсунулись одна до другої, вирівнялись, ще дужче потемнішали. Він не сподівався: вона сміливо підійшла до нього, не вагаючись притулила руку до чола. Ніколи не чув він, як Настя сама собі співає, не знав, що добробут в будці живе, дякуючи їй, роботящій, сильній, розумній та ініціативній Насті.

З несподіванки Мартин доторкнувся до її руки. Вона одвела свою і, здавалося, смикнула її того, що рука хворого дуже холодна.

— У вас голова не гаряча. Що вам робити?

— Ото біда... нічого.

Тепер все дивувало Мартина.

Настя зробилася зовсім інша. Вона поводитися так, наче була господиня в цій кімнаті. Він скорився.

Поперше вона звеліла, цілком серйозно звеліла, лежати спокійно, не розмовляти і позастібати гудзики на сорочці коло грудей.

Було таке враження, немов їй треба зробити багато, багато діла, а залишилося мало часу.

Коло печі вона взяла віник, збризнула його й вимела сміття. Скінчивши це, затопила Настя грубу.

Коли груба гула, вона у малесенькім чайнику нагріла чаю і звеліла Мартині випити повну склянку без цукру й без молока. Мартин посміхався, говорив, що йому можна пити чай з молоком, цукром і хлібом, протестував, змагався, запевняв, що він здоровий, як воляка, але з того нічого не вийшло. Настя погодилася з усім аж тоді, коли чашка була порожня.

Він уважно слідкував.

Вона надзвичайна жінка. Ніколи він не бачив такого смаглявого, здорового обличчя.

Мартин трохи розумів її. Він знав, що подобається їй і йому було приємно.

В очах у Насті ласкавий блиск. Ніхто ніколи з ним так не поводився. Ніхто так не пеклувався ним. Йому схотілося взяти її за руку. Ледве - ледве він не сказав їй, щоб вона підійшла до нього.

Як рідко в його житті траплялися такі чудові моменти! Він радів. Бували великі радощі, бувало й лихо. Часом він не міг стримати себе і нудьгував, коли треба було працювати, коли на нього дивилися, рівнялися по ньому.

Часто в місті на урочистих зборах слухаючи промову, музику, чи „Інтернаціонал“, виконуваний всією залею, або тут, дома, читаючи газету чи книжку, він захоплювався і, коли здавалося, що та мета, до якої змагалися всі, день від дня ближча й ближча, він чув, як з радощів щеміло й дужче билося його серце.

Так бувало багато разів.

Але ніколи не бувало, щоб він радів од дотику жіночої руки, щоб радість була тільки його і щоб од того схотілося крикнути й поцілувати ту руку.

Цього він чекав од Тані, а не Насті.

Він бачив, як туго в стані підперезано спідницю, бачив на ній тільки полотняну сорочку, що під нею міцне, повне тіло, бачив босі ноги, губи й смагляве лице, облямоване білою хусткою.

Чимало дівчат та жінок робітниць зустрічав він, але жодна з них, крім Тані, не цікавила його.

Він почув, як по тілі пішло легке дрібне тремтіння, як йому схотілося потягнутися і заплющити очі.

Він знав, що часом і чоловіки і жінки тремтять од пристрасти, але про себе, тепер, він думав, що це не від того.

Схотілося вкритися, вкutatися в щось ще тепліше.

— Чудний приступ,— подумав він і покликав до себе Настю. Та підійшла і чекаючи зупинилась кого нього.

— Мені погано,— промовив Мартин,— ви підіть і скажіть їм, товаришам, що я хворий.

— Кому?

— Прощі, Фені... кого побачите.

— А ще?..

— Більше нікому. Таня. Але що ж Таня?

І враз йому стало легко, приємно. Він заплющив очі. Нікому, нікому, тільки Тані. Хай Настя піде до Тані. Таня, як сестра жалібниці, стоятиме тут, коло нього. А коли вона погладить йому голову, то вона вже не сестра жалібниці.

Я, Мартин, і такі думки. Він навіть не розробив як слід, протоколів.

Він якось аж почував, як рука Тані, тепла, знайома, маленька рука, вже простяглася над головою. Він вже не думав ні про що, крім неї. Голова трохи одхилилась назад, наче він збирався пити воду лежачи. Ось Таня нахилилась над ним, і він чує, як її рука торкнулася поверх рядна його грудей. Дивно, рука не переставала гладити шию.— Хай Настя піде до Тані,— це подумав він і заплющив очі.

Настя, нахилившись над ним, гладила його голову. Промайнув образ його старенької матері. Заболіло в грудях. Він не сказав нічого. Він узяв руку і притулив до своєї щоки. Чомусь здавалось йому, що Настя крадькома, як на дитину, дихає йому на чоло. Поклав руку її долонею на губи. Непроникливий аж твердий туман підхопив його і, як пір'їну, поніс на скелю. На скелях з'явився слимак. Він, як і завжди, почав рости. Мартин злякався, стрибнув зо скелі, як птах крилами, замахав руками і полетів над виселком. Ішли жінки. Кільки разів він пролетів над Танею і крикнув їй „добри вечір“. А потім втік, бо Таня поцілувала, першим солодким поцілунком сухих і гарячих губ, поцілувала його в чоло . . .

— Не можна.

— Я кажу пусти!

— А я кажу не пушу!

— Чого ж?..

— Я сказала.

Чоловік зареготав. Мартин прокинувся. Голосів не було чути. В сінях щось возилося.

— Хто там?

Але голос його тихий, і він зрозумів, що ніхто, за такою метушнею, його не почує.

Хтось пошепки, але далеко говорить. Мартин прислухався.

— Хороша ти,— почув він,— їй - бо... гарна, золота. Я тільки й думаю про тебе.

— Пусти!

— Стій... ну стій, хороша моя, пожди. Ще хвилиночку, одну, одну... Павза. Хтось когось поцілував.— Хто б це міг бути?

Довго Мартинові чекати не довелося. Одчинилися двері і в кімнату трохи розпатлана вбігла Настя. Мартин приплющив очі. За нею увійшов Прошка.

— Він, бачиш, спить...

Мартин повернув до нього голову і вимовив:

— Ні, не сплю.

Прошку це ніяк не злякало, він протягнув йому руку.

— Я хворий, Прошко. Хто знає, що в мене.

— Дурниця. Що значить хворий? Давай руку. Як ти тут, га? Ну давай, давай руку, чого там.

Мартин неохоче подав йому руку.

Прошка був у новій чистій тройці; жилетка, піджак, штани були чистенькі й такі рівненькі, наче їх оце зараз попросовано.

На жилетці висіли синювато - чорні обрізки — скибочки нігтів. Певно йдучи до Мартина він обрізав нігті, але не струсив з одежі зрізків. Дбайливо виголене матове од ледве помітного шару пудри обличчя, рожеве, як у дітей, повне, з гарним овалом, було свіжіше, ніж звичайно. Од нього тхнуло одеколоном і перегаром тютюну. Однією рукою Прошка взяв стілець за бильце й, хвацько підкинувши, поставив його проти Мартинового ліжка.

Потім він сів, виставивши шавровий боток так, щоб видно було нові шнурки та чисті, теж нові шкарпетки.

Певно звичка сидати так з'явилась у нього недавно.

Мартинові завжди подобалася Прошчина сила, його здоров'я і врода. Він і тепер дивився на його чорне, трохи велике волосся, що поблискувало, як антрацит і лежало рівно, закриваючи праву частину чистого, без зморшок, ясного чола.

Брудний порівняв його обличчя з своїм. Де там! Йому, що правда, вже давно ніхто не нагадує про віспу, бо всі звикли, але все ж часом буває прикро. Певно тепер ямки на полупаному обличчі, виснаженому й блідому од хвороби, зробилися ще дужче подібними на пісок, побризканий дощем. В тім це дурниця, але ніхто не знає, як хочеться позбутися цих ямок.

Одного разу, коли він грав у п'єсі, його загримували: ямки тоді щезли. На фотографічних картках слідів од віспи теж не було видно.

Настя стояла коло дверей. Тепер вона зробилася такою ж несміливою, як і колись. Прошка посміхався і дивився так, наче знав про Мартина щось погане, але з чемності не хотів про це починати розмову.

— Ти що ж це, хворий? Ех ти, застудився.

— Застудився... а ти як живеш?

— Живу, живу, брат, живу, а ти чи скоро почнеш „жити“.

Хтось постукав у щибку. Настя швидко вийшла. Раптом знадвору почувся голос. Хтось докоряв, лаявся. Якийсь чоловічий голос.

— Папаша за Настею. Довго ти її держав у себе...

Прошка підвівся і зробив декільки кроків по кімнаті. Враз він запитав Мартин:

— Ти маєш пляни відносно цієї Насті?

— Як це пляни?

— Ну, ти, друже, кинь корчити наївняка і говори прямо. Коли думаєш, то я не буду заважати, а коли ні, то... Як ти, га?

Перед Мартином був немов другий Прошка. Не той, що вмів добре зробити доповідь, не „фантазьор“, що міркував і навіть доводив, зразу ж подаючи картину соціалістичного ладу, як соціалізм можна збудувати в цілім світі протягом десяти років, не той Прошка був перед ним, а бабій, з яким Мартин мав вести боротьбу.

— Він не такий, цей Прошка,— думав Мартин.— Як же ти будуватимеш свою казкову країну, коли ти такий? — хотів спитати він, але не спитав, промовчав.

От тепер поговорити б про це. Але як ти говоритимеш? Сказати, що він зробить нечесно, не по - громадянському, коли, як і всіх, розтопче Настю? Але про це тепер соромно говорити. Тебе вважатимуть за попа, підморгуватимуть, сміятимуться. Цей лишай розрісся, врісся глибоко живучим корінням, що живиться соками з поганого ґрунту, навіть з каменю. Ні, про це з такими, як Прошка, як багато Прошок, говорити не можна: не слухатимуть і пошиють у дурні.

А може це нерішучість, та нерішучість од перевтоми, од хвороби, яка зникне коли він видужає і прийде в райком, де буде говорити з Прошкою офіційно?

Але мабуть і Прошка „там“ говорив би інакше.

Невже ми, ті, що любимо, будемо, що гниємо, як прокляті над інструкціями, протоколами, постановами, анкетами, кошторисами,— невже ми тільки „балакаємо“ там?... Хіба Прошка комунар, коли він думає, як комунар, а діє, як звичайнісінький... іменно обиватель, непман, гад, хіба він тоді комунар! Хіба можна йому потиснути руку, назвати його товаришем?

Прошка, сильний з міцною повною потилицею, що видавалася Мартинові дерев'яною, що не гармоніювала ні з лицем його, ні з постанттю — Прошка ходив по кімнаті, обмірковував те, що він мав пропонувати Мартинові Брудному.

— Можна курити?

— Кури.

Пригадуються Мартинові часи, коли вони, він і Прошка, — це було ще на виробництві, — розмовляли. Прошка — це був герой - розбишака — вірив у те, що казав, його віра передавалася тим, хто його слухав. Тепер він підробляється, бреше. Коли він говорив, очі горіли, сам робився аж вищим, міцнішим; почувалося, що ця людина живе не для себе, що вона потрібна. Тоді з насолодою, з радістю Мартин слухав його прості, але всім зрозумілі слова. Прошка міг так змалювати якусь картину, так міг підшукати слова, що Мартинові завжди хотілося записати, вивчити їх, потім десь згадати, а його, Прошку, зфотографувати з цим блиском у очах, з цим енергійним обличчям. Так, молодець був Прошка.

І раптом ця пшютувата людина. Що ж це таке?

А Прошка ж ще й досі один із значних, один із впливових.

Враз огорнула Мартина здість. Виляяти його, плюнути в чисту фізіономію й виштовхати геть із хати. Але він знав, що Прошка не зрозумів би його. Як реготав би він!

— Ну, так як же відносно цього, Мартине? — все з тією ж усмішкою самозакоханого всезнайки спитав Прошка.

— Навіщо це тобі? — тихо спитав Мартин.

— Як навіщо? Ти що ж, — братіку, дурня валяєш? Слухай, Мартине, ти страшенний чудак, або дурень. Одно з двох. Що ти мені замилюєш очі? Де була весь день Настя?

— Не знаю.

Прошка не вірив.

— А чого Степа́н Семенович лає тебе?

— Будник? На знаю. Чого ти мене питаєш так? Ти сьогодні такий якийсь... Вони трохи помовчали.

— Знаєш... кинь друже. Мене на вудку не піймаєш.

Він знову сів коло Мартина. Він сміявся.

— Кинь дурниці верзти й лежи спокійно.

Мартин лежав, обхопивши голову руками, немов ховаючи її од каміння. Його мозок різали думки. Аж тепер він побачив, що являють собою Прошка, Маруся, Феня й інші товариші.

Він побачив, що вони зовсім не такі, якими були і єсть звичайні робітники. Прошка зробився брудним бабодуром. Його мабуть не можна буде переробити. Побалакай же з чоловіками і вони скажуть, що зіпсували його жінки. Нікому іншому, а йому, треба порушити всі ці питання.

Запаливши цигарку, Прошка похитав ногою.

— Так ти мені й не сказав, чи маєш пляни.

Мартин прикусив губу.

— Маю.

— Так би й казав зразу. Тепер от що.

Він зупинив свої насмішкуваті очі на Мартинові, а потім, ніби слідкуючи за тим, яке враження справлять на Мартина його слова, запитав:

— Ти скоро станеш мужчиною, чи ні?

І Прошка закутався димом.

— Як це треба розуміти?

— Ех, ти, — протягнув він, зідхнувши й ляснувши долонями, — дивлюсь я на тебе та й думку гадаю... все таки ти баба. Всі вони, жінки й дівчата, розумієш, всі вони сміятимуться з тебе. Чого? Того, що тепер такі як ти не в моді. Чоловіків, друже, трошки менше, ніж жінок. І ти гадаєш, що вони справді такі ум - ніч - ки, якими показують себе? Ха - ха! Ні, я, брате, баботу знаю. Ого, баботу я знаю.

Прошка, немов хвилюючись, знову пішов по кімнаті.

— А проте, мені іноді хочеться бути таким як ти.

— Хм... будь.

— Тільки подумаю, гляну навкруги, гляну на тебе і знову не хочу. Багато причин. От у нас, не тобі кажучи, єсть тут одна новенька, симпатична, симпатична жіночка. Це, скажу я тобі, така жіночка, що тільки пальчики оближеш. Перш за все оченята. Не очі, а зорі: темні, як ніч, ясні, як день. Далі: вона так і вабить до себе... Магніт. І Леонід Васильович, мій вічний супротивник в любовних справах, каже, що вона вигідна, бо в неї був чоловік і єсть дитина. Ти розумієш? Багато шансів і майже ніякої відповідальності.

Мартин неспокійно прислухався. Він почув небезпеку з боку цього вродливого парубка з сильним тілом. З тривогою чекав він кінця думки.

— Чого ти так? — показав жовтуваті, трохи косі зуби Прошка, — хіба зацікавило? Ну, так скажу я тобі, що цієї вже не дам. Ні, ні.

— Ти знайомий з нею? — спитав Мартин.

— З ким?

— З Танею.

— Знайомий.

Мартин знав, що не тільки він, а й Таня може розкусити Прошку, але в таких історіях все так заплутується. Тепер він боявся Прошки, відчуваючи в ньому перевагу над собою.

— Стривай, як же це вийшло? Як... ви зустрілись!

— Ото біда. Хіба це так важко... зійтися... Я купляв на базарі м'ясо, покладаймо. Чотири фунти м'яса по двадцять три копійки за один фунт. Бач, який я хазяїн. Покладаймо, що їй, Тані, не стало м'яса, — ти ж знаєш наші базари, — а саме тут я. — Будь ласка, товаришко, я можу вам дати із купленого якусь частину... Як це прикро, що в нас такі перебої в постачанні продуктів. У наших глухих заковулці це трапляється часто... А ви, пробачте, не тутешня?.. Ну, і так далі, і так далі.

— І ти говорив з нею після того?

— Це було не дуже давно... але ми... я просидів з нею вечір. Тепер слідкував Прошка. Він не знав, що Мартин знайомий з Танею. Обережно, але так, що не можна було не відповісти, він спитав:

— І ти з нею був?

— Був.

— Хм... От бач, які вони.

Мартин розумів, що з Прошкою про його наміри щодо Тані треба говорити зразу ж. Він почав:

— От що, Прошко, ти кинь навіть думати про неї, про Таню.

— Ого!

— Чекай. Кинь, бо я маю на неї пляни. Розумієш! Маю пляни. Щоб не було непорозумінь — кинь. Це я кажу дуже серйозно. Зрозумів?

— Розумію. А Настя? І тут пляни і там пляни.

Прошка вайлакувато повернувся. Мартин глянув на його дужі, налиті силою плечі. Так і здавалося, що ось-ось полізе на них нове сукно.

— І Настю кинь.

— Як?! І Настю?.. Та ти, виявляється, більший мужчина, ніж я думав. От так молодець! Так ти що ж, заборониш мені гуляти з дівчатами?

— Можеш гуляти скільки влізе, але, Прошко, не чесно робити так, як робиш ти.

Мартин знесилено заплющив очі. Треба скінчити з ним, нахабним циніком. Суворо, немов наказуючи, він промовив:

— Кинь і все. А ні, — нам доведеться говорити про це серйозніше десь у іншому місці. А тепер іди, бо я не можу більш... болить голова.

XI

П'ять днів Мартин не вставав із ліжка. Щодня приходила Настя. Якось вона спитала:

— У вас всі такі хамлети, як отой Прошка?

Мартин зрозумів: Прошка вже почав залицятися до Насті. Знаючи, чим скінчиться те залицання, Мартин хотів попередити Настю.

Настав час, коли треба було зрушити спокій життя виселка.

Насті він пропонував постійну роботу. Вона відмовилась. Він і сам зрозумів: тоді Прошка лип би ще дужче. Згодом він додумався, що йому й не треба про це говорити з нею.

Всю справу, на його думку, можна було владнати іншим способом: поставити, наприклад, Прошку в такі умови, щоб він нічого не міг зробити з Настею.

Настя знову була така, як і завжди, трохи соромлива і завжди приваблива. Що більше він приглядався до неї, що більше пізнавав її, то дужче помічав він, що нічого особливо яскравого, що відрізняло б її від інших, в ній не було. Зокрема нічого вродливого в ній немає. Ноги та руки, а надто пальці на них, як на кого, то відштовхували, бо були не малі, а великі, місцями порепані і, головне, дужі. Але разом вона справляла приємне враження і, коли посміхалася, то, як казав Федя, багато обіцяла.

В обличчі найкращі чоло та очі. Коли вона хоче щось сказати, то Мартин по очах вгадує, що саме вона скаже. Соромливість личила їй, як часом личить жінці невеличкий шрамик, ледве помітна косоокість або родинка.

Коли Мартінові було дуже погано, вона робилась сміливіша, тверда. В такі хвилини Мартин дивувався на зміни у ній. Колись, — думав він, — вона вступне таке, що тільки рота роззявляє. Ця дівчина з тих натур, що раптом набираються сили і не губляться саме тоді, коли всіх опановує зневіра й паніка. Щодня вона приносила вже не одну, а дві пляшки молока, хоч Мартин і не вмовлявся з нею щодо другої.

Здається, Настя вгадує думку на віддаленні.

Справді бо, він тільки хотів їй сказати, що однієї йому не вистачає, а вона несе дві. Ну, коли Настя не ясновидиця, то добра господарка. Одного часу вона залишила разом з молоком щось у хустці. Коли вона увійшла до хати, в рукаві ніби нічого й не було, а коли вийшла, на столі обік пляшки опинилася біленька хустка з чимсь. Він розв'язав її, там були коржі, солодкі пшеничні коржі, притрушені цукром і три крашанки. Мартин крутнув одну на столі. Крашанка закрутилась, як дзиґа — варена.

Було втішно, що за ним турбується дівчина. В тій хвилині він почував, що ним цікавляться, що його доглядають. Це надавало йому сили. Він забув про риботиння на лиці й загорівся бажанням бачити Таню. Насті за уважність, щирість, послуги хотілося чимсь віддячити. Ще дужче він впевнявся, що вона чогось чекає од нього.

Він ще раз пробував говорити з нею про роботу.

— Так таки ви й не хочете працювати й брати гроші.

— Ні... не можу та й не хочу. Чого? Важко й сказати. Багато важкого треба згадувати.

Вона розповіла йому цікаву й трагічну історію, над якою Мартин замислювався. Виявилось, Настя читає книжки і багато думає.

Тепер він сам упевнився в тому, що їй не можна кинути будку й брати до вугілля. Вона говорила з ним, як із рівним, і Мартінові приємно було слухати її.

— Ви не знаєте мою сестру? Та її мало й знають. Батька ви знаєте, йому шістдесят років, уже старий. Його волосся посивіло за якийсь там тиждень. Люди, котрі бачили його до нещастя з Христею, дивуються: як це будошник із рня-

вого та зробився білим і так ото постарів... Нас троє: батько, Христя і я. А було четверо. Була у нас тітка Лисавета. Правда, вона жила в селі, та ми казали, що вона наша. Христя це моя старша сестра. Я молодша од неї на рік.

Мартин згадав, що кілька разів бачив Христю. Бачив увечері; вона в полотної одежі; худа; наче під одежею не тіло, а збиті гвіздками рейки; нерухомо сиділа на стільці.

— Коли Христя була не хвора, вона жила в тої тітки. І моя сестра була не така, як я. Вона любила читати книжки, вчилася. Дуже часто, як ми спали, батько прокидався і лаяв її й книжки. Де тільки вона брала тих книжок?! Ходила й до вчителів, і до попа, і до людей, в салдатів брала,— у кого тільки побачить — випрохає, виканючить і читає так, наче п'є з них. Тепер то вже і я читаю. Думаю: загинула душа за тими книжками,— дай же хоч дізнаюся, що в них, дай загляну. А то й до рук бувало не потрапить. Сміялися з Христі, а вона за своє... А я багато не розберу... буває, от читаю, читаю, все такі перед тобою картини, наче живі і люди, й дерева, й небо, і все чисто, а потім ураз — як туманом покритися, нічого не розкумекаю; слова якісь не наші, чужі, застрибають букви і тільки догадуєшся. То я візьму та й кину книжку, або пропуская неінтересне... Батько часто казали Христі: — книжка людей затуманює. Давись, я — твій батько, слова мої пророчі (любив це слово): хто хоче звідати глибину, той утопить у ній.

Коли тітку Лисавету вбили, ніхто з дітей, — у неї були такі, як і ми віком, — і не зажурився, а Христя як збожеволіла; вічною, через неї, калічкою зробилася.

Діти тітчині тепер виросли і живуть не погано. Старість уже зробила батька нікчемним. Він погано чує, як їде поїзд і часто спізнюється стати на переїзді з зеленим хлачком. Хто ж допоможе йому — я, одна... переведу стрілку, пропустю поїзд та ще й корову дою, кур доглядаю, качки, полоти, пасти, мішати — все я. От і кидай будку.

А батько твердий. Його ніяк не уловиш кинути службу. Він не бачить, що руки його вже не для роботи. Та й не можна йому кинути, бо й жити ніде. У будці, каже, й вмере. От.

— Що ж трапилося з Христею?

Настя розповіла: — В двадцятім році як бандити розстріляли тітку Лисавету, Христя це бачила... бачила, як і стріляли, тяжко захворіла. Зблідла, схудла, змовкла. Шукала чогось по книжках. До ранку читала. Батько вже бачить, що неладне щось із нею.

Однієї ночі читає. Підійшов батько до неї, тихенько підійшов, щоб не налякати, та з - за спини й узявся за книжку. Схопилася Христя, скрикнула, впала, мов мертва, та спиною об табуретку. Після того й сохне, як травинка. Ноги одняло. Лікарі кажуть — з якимсь мозжочком там негаразд...

Настя замовкла. В задумі, трохи зворушена, вона була гарна, і Мартиніві не хотілося розпитувати за подробиці драми.

— От бачите, — промовила Настя ніби для того, щоб розвіяти навіяний своїм оповіданням настрій, — не можу я кинути їх.

Тепер Мартин і сам розумів це, але по хвилині, щоб показати, що він співчуває їй і радий щохвилини допомогти Настиній рідні, промовив:

— Ви більше б заробляли.

— А дома хто? Ні, ні... де вже там...

Слухайте, Настю, те можна буде якось уладнати... Всі разом ми найдемо раду... якась така хороша... я й не знаю... коли вам буде потрібна допомога — ви кажіть. А як треба буде йти на роботу, не сьогодні — колись, то я допоможу. Часто, коли Мартин прокидався, Настя вже була в хаті. Він задивлявся на її фігуру, ніби на показ виставлену постать її. Знаючи, що поведінка її не вдана. Мартин почав рівняти її з тими жінками, яких він знав.

Плий, якийсь знайомий погляд очей закоханої дівчини, завжди чарівна

посмішка, з якою вона давала йому може на шкоду взятую дома їжу — все говорило йому, що такою повинна була бути й його мати і взагалі мати, що піклується дітьми і любить їх. Дивувало, що ця красуня молочниця нічого не вимагає од нього, не поводить як Феня, не липне. Про це він записав у щоденнику.

Він старався не зупиняти погляду на її чорних од сонця і вітру, міцних ногах. Часом, здавалося, вона ловила той погляд, і тоді наче тривожилась, губилась, і йому здавалося, розчаровувалась, побачивши, що він робить не так, як хочеться їй. В такі хвилини він згадував Таню, й йому здавалося, наче чимсь поганим і гидким він провинив і перед Танею і перед Настею.

Не раз він ловив себе на тім, що чекає од Насті більшого, ніж посмішки та турботи. Як її не було, він думав: — Коли ж вона, нарешті, прийде?

Настя приходила, він спочатку радів, а потім чекав, коли вона розв'язуватиме хустку з їжею.

Вона розв'язувала хустку. Що саме вона повинна робити далі, він не знав. Щось.

А Настя ніби дратувала: виконавши обов'язок, одходила до дверей. Тепер хотілося, щоб вона не йшла. Настя не йшла. Коли вона збиралася йти, а часто вона притомом хотіла йти зразу ж, виправдуючись тим, що їй треба доробити щось дома, він, хоч і знав, що робить їй на лихо, просив Настю посидіти в нього. Частіше вона згоджувалась і сідала на табуретку, але не коло стола й не коло ліжка, а коло дверей.

Він ловив себе на тому, що дивлячись на неї та милуючись нею, він вже не поважав ні себе ні її. І не міг, і не хотів він у такі хвилини думати про повагу, про те, що він не такий як інші, про те, що він „людина“. І неодмінно пригадувались слова Прощки: — Ми люди, але не такі люди, що қиснуть та лякаються крови, ні, ми будемо вбивати... чорт бери, вбивати, безжально вбивати. І генерал і кадет може бути чесною, „хорошою“ і всякою там людиною, але я вб'ю його...

Настя повногруда, наче годує дитину. Це його не хвилювало, він тільки дивувався, що такі вони, груди розвинені і мабуть добрі для дитини.

Згодом схотілося притулитися до їх і легко, не соромлячись, погладити. Вже двадцять раз каже він собі, що його найменше ваблять її неціловані губи.

Коли Настя йшла, він міркував про те, як приємно було б узяти її за руку, посадити коло себе і пригорнутися до неї. В цьому, упевняв він сам себе, не було нічого такого, од чого вона пручалася б. І він лаявся, бо досі не спробував так зробити.

Із якими очима зустрічав би він її тоді, коли б вона втекла од нього і більше не принесла молока...

Четвертого дня до Мартіна прийшов лікар. Вона не призналась, що покликала його. Ніхто другий цього не зробив.

Нічого серйозного в хворобі не було. Трохи застудився. Одного разу, коли Мартин почував себе дуже добре і незабаром збирався йти на посаду, Настя сказала, що до його заходила Феня. Він спав, Настя не хотіла його будити, і Феня обіцяла прийти увечері.

І справді, надовечір прийшла вся компанія: Феня, Маруся, Федя, Іван Кононенко, Прощка.

Всі вони увійшли веселі, бадьорі й безтурботні, наповнивши сумну його кімнату реготом, вереском, сміхом. Мартинові, поки він не бачив, скільки йде до нього, потім навіть не вірилось, що їх п'ятеро.

На той час, як і завжди, коли до нього приходили, Настя зчезла, і він жалкував, бо йому хотілося, щоб і вона була зо всіма. І Федя, і Маруся і Феня ніби помолодшали. Невеличкі сивувато-сині дужки під очима, що були у Фені, скрашував неприродний рум'янець на всю щоку. Сонце, як добра матір, віддавало свою любов усім і за якийсь час встигло залишити на Феніному лиці смагу.

Ця смага ще дужче робила її схожою на циганку. Трохи тільки полиняли гадючки як завжди хвацько розвихрених кучерів. На вигляд вона дуже здорова, задоволена, енергійна дівчина. Такою ж, коли не більш, задоволеною та радісною була й Маруся. Посмішка не сходила їй з лиця. Посмішка мабуть не щезала й тоді, коли Маруся спала.

Так і здавалося, що зараз, коли всі говорили про своє, Федя погладив їй руку, або стис пальці і сказав щось соромицьке, виципнув її, а ніхто не помітив того, ніхто не знав, окрім їх двох. Подібне було й на Федіному вічно неголеному лиці. Вони вже так звикли одне до другого, що порозумівались більше поглядами та посмішками, ніж словами. Федя тепер енергійно й завзято опрацьовував проєкта, ту роботу, що скінчивши та успішно здавши її, він міг вийти на інженера.

Мартин пригадує, як бідував Федя, коли вчився. Тоді він не сумував, тепер і поготів. Веселий, чуб чорний аж блищить — як шпак. І раніш він працював багато, але тоді він був сам - один. А тепер, закоханий в Марусі, він з подвійною охотою взявся кінчати роботу, беручи з книгозбірні потрібні книжки й журнали та листуючись із знайомими техніками, що жили в місті і встигли зробити більше за нього.

Наче від сьогодні він починає нове, радісне, повне нових переживань, чарівне якесь, про яке він тільки читав і мріяв, життя. Людина чесна, проста, надзвичайно чуйна до чужого лиха, на вигляд кремезна, трохи клишонога, як деякі кавалеристи, він багатьом подобався. Проте ті, хто знав його змалку, частенько шуткували з нього.

Перша хиба, якої він не помічав — занадто вже велика балакучість його. Добрий, як фахівець з техніки, він не розумівся в багатьох галузях життя, здавався нерозвиненим і любив молоти все, що на язик наскочить. Жартуючи, він починав брехати, не помічав, що бреше вже щиро, переходив із п'ятого на десяте, верз нісенітниці і завжди в дискусіях вважав себе за переможця. В такі хвилини він був немов хворий, нагадуючи свою матір.

Загонила Федю в туну його борода. Йому доводилося голитися мало не щодня.

Поголившись, він із досадою й незадоволенням дивився на сірувато-синє підборіддя. Волосся у нього було густе, і він вже давно не бачив свого підборіддя рожевим і ніжним, яке буває майже у всіх чоловіків після гоління. Увечері того ж таки дня тіло на щоках чорніло од волосся і аж дряпало долоню, коли він водив нею по виголеному. Особливо ніяково за цю анахтемську бороду було йому перед Марусею. Він і не знав, що якраз чорний чуб та неслух'яне волосся на бороді подобалися їй. Марусі приємно було посміятись над ним і коли-не-коли нагадати йому, що бритві слід пройтися по щоках.

Мартин подумав: — як вони всі змінилися за кілька днів і який все ж хороший парубійко цей Федя! Певне, вони не такі й міщани, якими я їх зробив у своїй уяві.

— Вітай, вітай! — вигукнула Феня на всю хату, — вітай!

— Що таке? — догадуючись, в чім річ, але прикидаючись незнайкою, спитав Мартин.

— Мартине, не придурюйся! Ти сам розумієш. Вітай! Ех, шкода, що ми не зайшли за Танею. Га, товариші, от дурні ми!

Маруся почервоніла і зробилася гарна, молодявенька. Мартиніві всі потисли руку.

Сьогодні він майже не лежав. Сидів. Сидів, що правда, на ліжку, з надокучливим болем у голові, та було легко. До нього прийшов не хтось, а знайомі і мабуть чи не найближчі товариші. Легко було й того, що всі були якісь ніби оновлені, що Феня згадала про Таню, як про свою. Ні, його ніхто не забув, всі клопочуться. От ціла дивізія прийшла навідати хворого. Він навіть забув, що в нього бліде обличчя кволої людини, яке не подобається здоровим жінкам.

Аж тоді, коли Маруся нагадала йому про це, він розгубився і разом зрадив; Тані не було.

— Та який же ти блідий став,— пожаліла Маруся.

— Нічого, видужаю... Ну, як ви... як записались? Все як слід? Так... от бачите і дійшло до свого кінця.

Федя мав звичку чіплятися до слів.

— Кінець?.. Ех ти, крокодил! Це звучить як смерть, а ми думаємо і будемо, Мартине любий, жити. Жити, друже, ти розумієш це слово?

— Ну звичайно.

Маруся похитала головою. Ну як, мовляв, Федю, тобі не соромно? Він жартома вдарив її по плечі.

Але чому ж це Федя сидить як цяцінька? Про це сказала Маруся.

Феня тепер велике цабе; у неї виборна посада — інструктор. Спочатку Мартин не вірив. Федя — інструктор! Федя — інструктор! Він навіть довго придивлявся до неї, щоб упевнитися, що це так. То таки була правда. Федя посміхнулася до нього ласкавою посмішкою, посмішкою, яка з'являлася на її лиці рідко, аколи з'являлася, то примушувала любити і поважати цю дівчину. Їй не хотілося говорити про це.

Трохи ніби втомлений голос — як у людей, які багато працюють, багато сидять на засіданнях, курять, говорять промови, віддають справі всі сили, а на дозвіллі не знають, що казати, як сісти, що робити.

От такою хочеться її бачити завжди.

— До тебе не заходила Таня? — спитала вона обережно.

— Ні.

Мартин сам хотів розпитати про Таню, але раптом Федя змінив тему:

— А ми вже скінчили відносно квартирі. За кілька днів твоїми сусідами будемо ми.

— От і добре... я радий.

Це було погано і він радів.

Федя постукав кінчиками пальців по стіні й підійшов до дверей, які сполучали Мартинову кімнату з другою частиною квартирі. Він смикнув за ручку. Двері були замкнені.

— Це двері до нас? — спитав він, не помічаючи, що Мартин зніяковів.

— До вас.

— Тут збирається ціла комуна,— вставила слово Федя, прийміть і мене.

— Приєднуйся! Комуна! — крикнув Федя,— справді, комуна, а ми й не туди.

— А справді комуна! — промовила Маруся.

— Комуна,— згодився Мартин.

XII

Інженер Леонід Васильович прокинувся після вечірнього спочинку.

Перше, що неприємно вразило його, біль, якийсь тупий біль у голові. Було таке враження, наче тоді, коли тіло лежало, болю цього не було, а встав — щось важке, як колючий шматок, чи залізо, перевернулось у голові і викликало біль.

А вчора було ще неприємніше: наче череп був більший, ніж треба для того, щоб умістити в собі мозок. Мозок перевернувся, як камінець, і та нова площа не зайнята ним, боліла. Він чув, як жінка юлія Модестівна дзвеніла посудом. Спалахнув, зашумів примус. Він зрозумів — готує какао або чай.

Трошки полежавши, Леонід Васильович почав міркувати про дружину, про нову в цій нуденній місцевості жінку Таню, про красуню Настю й про своє зламане, одірване од цікавого міста, життя.

— Дружина Юлія? Ну, що ж, вона дружина. Як у всіх, вона надокучила. Вона дуже вже здатлива, а це не завжди цікаво: немає боротьби; Першої - ліпшої хвилини все до твоїх послуг. Якась матушка. Адже жінка не цікава, коли робить все з обов'язку. Про Таню він довго не думав. Знав він її мало і пополювати за нею наважив тоді, коли покінчить з Настею. Таня, здається, доступніша, ніж ця царівна з залізничної будки, царівна молочниць.

Він і не чувся, як Юлія поклала свою тонку, надзвичайно тонку, гарну руку йому на чоло. Він звик до цього.

— Я знову страждаю.

Починається. Знову сцена.

— І маю відомості... і ще... Маю підстави бути незадоволеною.

Інженер не поворухнувся. Дратувала манера говорити. Людина страждає, ненавидить, а ниякає, корчить дівчину, кицю.

Ще свіжа, рум'яна, трохи лінива, жінка поклала голову йому на груди і стиснула кінці пальців на його руці обома своїми долонями.

— Чи правда то? — протягла вона.

Знову досадно. Чого вона лижеться до нього, і чого в неї це виходить, як у старомодної баришні?

— Облиш, Юліє.

Він усоте подумав, що вона ще не погана і для декого, хто не знає її — мрія, об'єкт.

Згадав: — борщ, якщо його їсти щодня, надоїдає.

Без бажання мати її коло себе, як річ, він пригорнув Юлію Модестівну, а руку взяв з свого плеча.

Сім'я — клітка; вона забирає людину од життя й держить її як за ґратами. Ти бачиш, як життя показує тобі хвіст.

Обнімаючи жінку, Войков звик думати про інше і лиш коли не коли зважав на те, що вона викликає на обійми та поцілунки.

Згадалася йому остання зустріч з Настею. Згадка підбадьорила його.

Він почув, як прокинулася, немов приспана, сила, сила, яку він ще не віддав цьому страхіттю, жінці, закоханій жінці Юлії. Яке ідіотське життя!

Та ж ця чортова молочниця була як той в'юн. Він притулив до себе жінку, схаменувся, назвав себе свинею, але зразу ж виправдав свій учинок; — як рівняти з „засобом“, це — те, що він, думаючи про Настю, як Настю пригорнув до себе жінку, — дрібниця. — Коли ти йдеш до мети, і коли ця мета здійснюється зразу ж, — ніякого смаку. З „матушкою“ здійснення приходить без чекання й муки. Але з Настею — це вже занадто.

Одного разу, коли після жінки він почав міркувати про те, що він робить, і коли чомусь тихо почала схлипувати Юлія, в нім прокинувся жаль. „Засіб“. Про нього ніколи, ніколи й нікому, поки від житиме, Леонід Васильович поклявся не казати.

— В кожній людині, — так міркував він, — єсть своє, сховане десь у найглибших закуточках душі. І ніколи в світі людина не відкриє своєї тайни. Вона вмирає з нею.

В якомусь романі, — Войков не пам'ятав ні автора, ні назви твору, — він зустрів тожогне. Той засіб от: коли він згадував Настю, або когось із вродливих жінок, яких він ще не знав, і яких йому хотілося мати, і коли поруч лежала Юлія, він заплющував очі й думав про те, що на місці жінки — Настя, або одна з тих вродливих.

Юлія не йшла. Їй хотілося знати, чим буде виправдуватися чоловік.

— Чи правда тому? — знову спитала вона.

— Ні, Юліє, це брехня. Я вже сказав раз.

— Я вірю тобі, Леоніде.

— Ну, то й не надокучай з своїми ревностями.

Очі Юлії налились слізьми.

— Я не надокучаю і не ревную. Я не думаю, щоб ти серйозно казав, ніби я можу ревнувати.

— Я так думаю.

— Не думай більше так.

— Добре... не буду думати так.

Такі сцени повторювались раз - у - раз. І він, і вона вже звикли до них. Тепер, коли він заходжувався і коло Насті і коло Тані, жінчині сльози збивали його, а говорити з нею було надто важко.

— Адже не я, а ти робиш погано... ти ж образив мене.

Вона витерла очі хусточкою.

— Не знаю, може ти образила мене дужче.

Вічний страх, що він покине її, завжди робив так, що вона визнавала винною себе. Він заробляє гроші, дає їй. Грошей чимало; їх двоє; ті капосні гроші летіли, як у трубу. Кому думати про добробут? Йому. А тут вона з ревностями. Замість заспокоїти, турбує чоловіка.

— Давай миритися.

— Не хочу.

— Значить, ти винен. Це не морально, жорстоко, гидко.

Леонід Васильович підвівся. Вже остогидло сидіти вдома. Знайомий пах од її тіла, з - під пахов, бив у ніс.

— Сімеєчка, — подумав він і, як завжди, почав робити висновки: — Сім'ї не повинно бути, сім'я — клітка, клітка. Коли б йому дозволили прочитати на цю тему лекцію, — він розгромив би сім'ю. Він зробив кілька кроків по кімнаті і запалив цигарку. Раптом він зупинився коло жінки, що покірно лежала на канапі, притуливши щоку до подушки.

— Чого тобі треба? — голосно, рівно, як усмиритель до звіря, промовив він.

Швидко, але обережно перебираючи хустку білими пальцями з чистими блискучими нігтями, немов шукаючи в ній голку, вона не ворухнулася, щоб встати, а лиш встромила в нього погляд мокрих очей. Губи не слухалися, кривилися і вона відповіла тихо:

— Я хочу жити по - людському... от... як люди...

— А ми ж як живемо?

Вона не відповіла, думаючи своє.

— Як же по - твоєму ми живемо?

— Для чого ми страждаємо? Я ж знаю все.

— Що ти знаєш? Дурна.

Він хотів сказати так, щоб заплакала вона і не казала більш нічого, але йому не вдалося, почувшись зрадливі нотки жалю.

Його жінка підвелася й сіла.

— Все знаю. І те, що ти лип до Феньки, і те, що ти зараз бігаш за якоюсь Настею, все, все... навіть те, що вона жене тебе... як собаку. Якесь подла дівка жене тебе, а ти цілуєш її руки.

— Ого! Ти, Юлік, заспокійся, не деклялуй і залиши свій патос на ніч.

Вона не слухала, кричала, скиглила:

— Як же це так?! Я хочу мати мету в житті, а не жити як свиня, як свиня!

Інженер гіпнотизував — не вдалося, вкусив дотепом — не вдалося. Тепер він зупинився посеред кімнати, вперся на тонкі ноги, нахмутив брови і, як п'яний, басом кинув:

— Ну?!

— Боляче... Болить мені!..

— Ну?!

Раптом вона схопила його руку. Рука була тепла. На хвилинку йому схотілося сісти з нею, сказати їй усю правду і прохати, щоб вона простила йому. Одначе, не змінивши суворого виразу на обличчі, він поклав її руку на канапу.

— Ну, ну... І що ж? Я нічого не розумію.

— Ти прекрасно розумієш усе.

— Ну, то й не реви, а йди до своєї мети...

— Що ж це таке?! скрикнула вона, закрила лице руками і впала на подушку.

Він почервонів, але почервонів не від злости, а від своєї провини. І всеж він гримнув:

— Без сцен, Юліє! Без сцен! Ти знаєш,— я не люблю цього! Ці вічні бабські сльози — нудні, як осінній дощ.

Він чув, як ненависть розливалася у нього в грудях, як схотілося йому бути жорстоким, щось зробити їй, чув, що ненависті тій тепер не ставало місця й вона потекла в руки, стисла жмені.

— От каторга, от каторга, пропади ти, проклятуша,— шепотів він, біжучи вулицею,— от муки! Так можна збожеволіти. Будь ти тричі прокляте, таке життя!

Холодне вечірнє повітря трохи освіжило його. За годину він почував себе і зовсім добре. Тепер на самоті він забув про безладдя в сім'ї і згадав Настю. Що б не було, а сьогодні він десь таки піймає її. Буде до півночі стерегти, залізе до хліва, а піймає, піймає. Ого! Будьте певні.

Якщо вона така вперта, як і раніш — він зробить те, що надумав. Кажуть, у центрі безпритульні, схопивши руками ридикюль, або мішечок баришеньки, вмовляють так: — Пустити, а то покусую руку, а в мене сифіліс.

Йому уявлялися наслідки його роботи, коли вона не скориться. Швидко, ніби поспішаючи, щоб не спізнитися, він прямував до будки.

Він міркував так: — поки вона не закохалася в „психові“ (так він називав Мартина), йому треба поспішати.

Він завернув за ріг вулиці, щоб пройти повз будки, де Мартин жив і подивитися, чи не світиться у його вікні.

— Псих хворий,— подумав він,— і навряд чи піде до неї. Коли хворий, то один біс, світиться у нього, чи ні.

В кімнаті світилося.

Цікаво, чи лягла Юлія. На дворі із сарая хтось ніс ванну.— Якесь стерво купається. За півгодини, пройшовши весь виселок, поблукавши всіма вулицями, він стукнув у двері будки.

— Так, хвалитися немає чим. Доводиться лізти до неї, як злодієві, а до нього Настя йде сама.

Зробилося і заздрісно й досадно. Озався голос Настін.

— Степан Семенович дома? Пустіть мене.

— Батька немає,— відповіла Настя, не odkриваючи дверей.

— Нічого, пустіть. Я маю важливу справу. Тільки на хвилину.

Йому майнула думка: він такий дужий, що вистачить сили вирвати двері.

— Я мушу лишити йому папери.

Якщо не сьогодні, то коли ж? Цокнула клямка, і двері одчинилися. Його рука ковзко посунула з одвірка й піймала руку будничової дочки.

Темінь у сінях і свідомість того, що тут він найдужчий, бо нікого, окрім Насті, якої він шукає, в будці немає, а люди відси далеко — зробили його рішучим.

Він чекав саме на отакий збіг обставин.

Вона мовчала і це мовчання ще трохи стримувало інженера.

Щоб вона хоч щонебудь сказала, він потягнув її руку до свого лица.

Настя, як і вперше, коли він цілував руку, смикнула її, але він не випустив, потягнув дужче і прилип до неї губами.

— Пустіть, пустіть... що це?..

— Ні, любя, не пушу... не пушу...

Вона шарпнулася, вирвалася й побігла в хату. Войков не відставав од неї.

Раптом у хаті він охолов. Ніби з закапелку, темно, він, гідкий і розкудланний, не такий як на людях, з опалу вискочив на якийсь проклятутий кін, а на кону все так по-чортячому видно.

В грудях похололо.— Старий став, нервовість. Але тепер на нього, з блідого як віск обличчя, схожого на обличчя, які бувають на образах, дивилися великі й жорстокі очі якоїсь чудної жінки.

Він розгубився і злякався.

І аж тоді, коли він зрозумів, що то Христя, а не янгол, який з'явився рятувати Настю — йому схотілося зареготати.

Так на ж тобі, чортова красуне, цей мрець не злякає мене, мара не бачить, не чує і не скаже — стіна. Ні, ні, Настуню, не скаже нікому нічого.

Мара сиділа нерухомо, притулившись до стіни, схожа на одбите від якоїсь групи мармурове різьблення. Голову вона держала трохи догори, немов щойно дивилася на стелю. Легка, наче безтіла, вона, здавалося, впала б од дотику руки.

— Вона труп, не бійся її, труп... труп... труп...

Але зареготати перед цим живим трупом він не міг.

Настя сховалася за столом і запаленими гнівом очима дивилася на нього.

Ні, не тільки гнів у очах молочниці Насті,— Войков бачить там і страх. Коли страх збільшиться,— гнів щезне. Та й хіба чоловіки не знають, який то гнів у таких випадках.

— Чого ти не хочеш? — спитав інженер.

— Не липніть. Які вредні й паскудні! Ідіть геть, звідки прийшли. У вас єсть жінка.

Жінка!! Силувано, як поганий артист, він засміявся.

— Ха, ха, ха! Слухай, Настю, а ти хитра... Ну, вийди й не бійся мене. Сьогодні я тебе не ззім.

Він підійшов до неї і спробував, наче між іншим, обняти її. Вона мотнула головою, визволилася і одійшла до стіни. Войков глянув на Христю. Христя дивилася на нього.

— Нічого вона не бачить,— подумав він,— нічого не чує. За якусь мить Настя була в його обіймах. Кільки хвилин тому він був переконаний, що цього вечора він програв все, але тепер, коли тепле Настіне тіло билосся йому в руках і солодкий дроз з грудей полився до колін і пліч, надія на те, що він здолає її сьогодні, тут, вже не покидала його.

І враз промайнуло:— А як Христя встане? Дурниця. Мерці з труни не встають.

Він загарчав, цілуючи її, хотів укусити.

Настя, хоч яка вона була дужа, не могла вирватися. Викохані руки цієї чепурної, ніби й слабосилої людини держали її, як міцні пояси. Вона застогнала й вкусила його за плече.

Войкову не боліло, але він чув, як на плечі виступила кров. Оскаженілий, як рідко в житті, тремтючи, з подвійною силою він схопив її за стан, підняв і повалив.

Він зразу ж покинув її і одійшов до дверей.

Настя встала.

Інженер, спітнілий і червоний, нагадував собача, яке одкинули чоботом. Тепер він бачив, що йому треба щось казати їй, якось зробити так, щоб показати їй, ніби він не злякався, що він здоровий, спритний. Головне треба сказати, що вона все ж в його руках, треба знищити цю глумливу посмішку.

— Тобі ж один чорт нічого не буде... ти ж уже захватила од Мартина.

Настя аж кинулась на нього.

Інженер не розрахував, яку силу викликали його слова. Розмахнувшись похлоп'ячому, Настя з усієї сили вдарила його в лице.

Він хитнувся й схопився за щоку, наче на неї кинута запалений сірничок. Зуби йому зацокотіли і він зблід.

— Геть, геть, чортова бабо! Геть зразу ж!

Войков одчинив двері.

— Пар - шивка, — процідив він, — підожди ж. Ти будеш знати... Я тобі покажу, покка - жоку.

Тепер Настя знала, що може робити все. Не боячись його, вона підійшла до дверей і зовсім одчинила їх.

— Геть!

Червоний, як рак, він переступив з ноги на ногу, а потім видетів з хати.

Настя замкнула двері.

— Добре ж, добре, ти мене знатимеш, ти ще сама прийдеш до мене, — шепотів інженер.

Він поклявся помститися. Він біг, а не йшов. Швидко працювала думка. Раниш він ще сам не розумів, як він зробить те, але тепер знав всі деталі помсти.

На вулицях, здавалося, нікого не було. Як добре, що ніхто не бачив, коли вона била його, як добре, що тепер ніхто не бачить, як він тікає.

І враз:

— Леоніде Васильовичу! Товаришу Войков! Леоніде Ва...

Він зупинився.

Ніби з землі виріс перед ним Прошка.

— Що з вами? Чого ви так біжите? Я вас гукаю, а ви...

— Нічого... Я замислився. Я, розумієте, мав дещо... правда, давно... з будниковою дочкою Настею, а Настя хвора на сифіліс... і я турбуюся. Які діла на світі, га? Отака дівка, скажіть, і отаке паскудство. Сифіліс! Як це вам подобається...

Прошка зареготався.

— Чого ви смієтесь?

— Що ви, товаришу Войков, ми ж ,здається, разом придумали цю штуку, а ви й забули. Тільки, на мою думку, ранувато ви почали.

— Що? Як! Як це разом? Тьфу, чорт!

Він сам зареготав.

— У вас не вийшло? — промовив Прошка, і Войков не зрозумів, чи Прошка запитує, а чи жалкує за тим, що в нього „не вийшло“ з Настею.

— Не вийшло, — признався Леонід Васильович. — Ви ж нікому ні гуг - гу.

Прошка хотів розпитати, але Войков побіг.

Аж коло воріт він зупинився. Йому зробилося ще досадніше, бо аж тепер він догадався, куди йшов Прошка.

— До Насті, свиня.

Юлія Модестівна декільки хвилин дивилася на двері, де сховався її чоловік. Довго вона лежала мовчки, нерухомо.

Нарешті, встала з канапки.

Була вона висока, ще вродлива, з гарною постанню. Посеред кімнати вона заплющила очі й трохи підняла голову. Праву руку притулила до грудей, а ліву протягла вперед, немов сипала додолу гроші.

— Беріть, катуйте, знущайтесь!

Вона шепотіла ці слова, бо їй здавалося, що вона не Юлія Модестівна Войкова, а мучениця, яку за її переконання, за правду, за обурення проти деспотів ведуть на спалення.

Юлія Модестівна важко зідхнула, глянула на канапу, де тільки но вони лежали вдвох.

— Яке знущання, яка нечесність!

Підійшла до дзеркала.

Очі були великі, трохи червоні.

Вона витерла їх хусткою й припудрила обличчя. Потім вона пішла до спочивальні, щоб поміркувати про те, як їй поводитися далі. Полежала і заспокоєння прийшло.

Цього разу вона востаннє робить те, що робила завжди. Казан води швидко закипає, бо накачаний примус, випускаючи з себе розпорошені бризки синього й жовтого вогню, аж гуде.

Треба все це зробити, поки він повернеться.

Вона звеліла покоївці внести з повітки ванну. Ванну внесено. Юлія Модестівна розвела воду й роздяглася. Гола, вона оглянула своє тіло. Воно ще біле, дуже біле; під колінами, на литках шкура м'яка, молода, з полиском. Вона не худюча, як тараня, але й не товста, як сластюнниця. Чого ж йому не вистачає?

Викупавшись, вона наділа чисту білизну. Їй було приємно: морально й фізично вона чиста. Ця незаплямованість особливо яскраво почувалася тоді, коли на тіло, тепле од гарячої води та втирання, вона накинула трохи холоднувату ніби вогку сорочку.

Коли пізно увечері постукав Леонід Васильович, вона сама одчинила йому. По очах його вона побачила, як багато страждав він. Він ще дуже кохає її.

Леонід Васильович почав говорити перший:

— Юліє, я винен... я був грубий. Але ти ніколи не думаєш про мене.

— Льонік, любий... я була винна. Я більше не буду. Не буду ніколи. Ти такий стомлений... прости мене. А тепер, я купалася... я чиста, Льонік... Ти не сердитий на мене? Ні?

І Юлія Модестівна двома рожевими пальцями, жартуючи, як колись, коли це йому подобалось, затулила чоловікові губи.

Він погладив її.

Од неї несло новими, привезеними минулої неділі пахощами „Запах женщины“.

— Я вгадав, які пахощі купити моїй дружині,— подумав Войков,— „запах женщины“.

(Далі буде)

А. КАЛИНОВСЬКИЙ

PERSONA GRATA

Порода практична,
Надзвичайно пристосована.
І на доброму тлі
І на смітнику —
Дає зерна.
Зустрічається скрізь:
В країнах монархічних,
Демократизованих,
І в С. Р. С. Р. — в нас.
Порода
Зовні
Цілком благонадійна
(Не присикається
Ніякий слідчий)
Та й сама
Доречі, резонно
Христом - богом,
Меккою і Медіною
Посвідчить,
Що хоче жити
Людям і собі —
На користь...
Не підбурювати нікого.
В поті лица і мозку
Істи хліб.
Не втручатись в історію
(У масштабі всесвіту)
Звати людей
Всієї землі
Не інакше, як
Братами і сестрами.
З наказу народжувати
Й з наказу вбивати...
Словом, це —
Зо всіма мовами погодивши —
ОБИВАТЕЛЬ.

Позиція така,
Як у мітичному раю...
Міряй вздовж і впоперек
Сад,

Та
Іж яблука.
А боженька
Подбають
Про вся і всю,
Навіть про те,
Щоб самотній
Без жіночої втіхи
Не блукав...
За ласку божеську,
Тобто хазайську
Перевищить обиватель
Послужливістю
Й невичерпаністю
Щілину нафтову:
Учора
Ковзався
Під ногу Болдвіна,
Сьогодні
Схвалює
Політику Мекдоналдову.
Учора
(Скажімо на прикладі
близькому)
До ригачки
Від запопадливости
Співав:
„Боже, храни царя“...
А сьогодні,
Хоч і зберегли
Від „боже храни“
Всі крапки і коми,
Сьогодні —
Дорога чи ні
Та зміна —
З млосним примруженням очей,
Склавши хрещиком пальці:
„По - овстаньте
Гнані і голодні“...
Обиватель
Пороху не видумас

І краще —
Бо все ідно
Той порох
Не стріляв би.
Обиватель
Паху та виду не має,

І

Плутає статистику,
Коли підраховують
Дійсно - трудящі
Лави.
Годі
Спостерігати факти,
До всіх чортів
Шлях найменшого опору!
Кривавих ран
Не заткнеш
Келоговим пактом,
Для цього потрібна

Напруга
Мільйонів рук.
З запічків політики
Підспівавуті
Ентузіазму доби,
Зебрігаючи офіційно неутралітета...
Ні, ти кинь,
Бо не буде місця тобі
На комуністичній
Плянети.
Висовуємо
Гасло нове,
Гасло
Реконструктивного кратера....
Хай віднині
Живе
Ліквідація
Особи,
Як обивателя.